

ЕВОЛЮЦІЯ ШКІЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

EVOLUTION OF SCHOOL SOCIETY ON THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL EDUCATION

У статті здійснено аналіз процесу розвитку шкільної суспільствознавчої освіти з 1991 року до сьогодні, досліджено методологічні та організаційно-дидактичні засади викладання предметів суспільствознавчого змісту, розкрито змістове наповнення та вивчено структурні зміни в системі шкільної суспільствознавчої освіти в Україні.

Висвітлено авторський погляд на розвиток сучасного шкільного суспільствознавства за трьома змістовими лініями – історичною, правознавчою та власне суспільствознавчою (філософською, релігієзнавчою, економічною, морально-етичною та іншими).

У статті описано процес формування вітчизняної методології шкільного суспільствознавства, її поступовий перехід від радянських основ до національних орієнтирів. Висвітлено процес створення і реформування навчальних планів, програм, підручників та інших науково-дидактичних посібників на концептуально нових методологічних та історичних засадах на основі цивілізаційного, культурологічного та антропоцентричного підходів у висвітленні суспільно-історичного процесу.

Описано вітчизняну структуру шкільної історичної освіти, відповідно до якої школярі паралельно вивчали два самостійні курси – історію України та Всесвітню історію з давніх часів до сьогодні, в межах яких процеси, події та явища вітчизняної історії висвітлювалися в контексті загальноєвропейської та світової історії.

Розкрито еволюцію шкільного правознавства, внаслідок чого було вибудовано чітку освітню систему, яка складалася із пропедевтичного, основного, спеціалізованого курсів, факультативів та курсів за вибором. Висвітлено змістове наповнення шкільних курсів «Людина і світ», «Основи християнської етики», «Громадянська освіта» та інших предметів суспільствознавчого змісту, завданням яких було формування в учнів навичок пізнання навколишнього світу, його аналізу, духовного вдосконалення, активної життєвої позиції тощо.

Ключові слова: шкільна суспільствознавча освіта, розвиток суспільствознавчих предметів в школах України, методи навчання.

The article analyzes the process of development of school social science education from 1991 up to the present, explores the methodological and organizational-didactic principles of teaching subjects of social science content, reveals the content and explores the structural changes in the system of school social science education in Ukraine.

The author's view on the development of contemporary school social science in the three content lines – historical, law-course and social sciences (philosophic, religious studies, economics, moral and ethical and others) – is highlighted. The article describes the process of formation of the national methodology of school social science, its gradual transition from the Soviet basis to the national landmarks. The process of creating and reforming curricula, programs, textbooks and other visual-didactic manuals on conceptually new methodological and historical principles on the basis of civilization, cultural and anthropocentric approaches to the coverage of the socio-historical process is described.

The national structure of school historical education is described, in which children simultaneously studied two independent courses – the history of Ukraine and World History from the earliest times to the present, within which the processes, events and phenomena of national history were covered in the context of the European and world history.

The evolution of school jurisprudence was discovered, resulting in a clear educational system constructed of propaedeutic, basic, specialized and elective courses.

The described content of the school courses «Man and the World», «Fundamentals of Christian Ethics», «Civic Education» and other subjects of social science content, the task of which was to create skills for the knowledge of the world, analysis, spiritual perfection, active life position, etc are highlighted.

Key words: school social science education, development of social science subjects in schools of Ukraine, teaching methods.

УДК 372.83

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-2-11>

Косенко Ю.М.,

канд. пед. наук,
старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасна шкільна суспільствознавча освіта є комплексом навчальних дисциплін, які входять до освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту освіти та забезпечують формування в школярів відповідної моделі мислення, аналізу суспільно-історичних процесів в Україні та світі, поваги до прав, свобод і гідності людини, соціально-нормативної поведінки, морального та духовного росту, активної громадської позиції тощо.

Вивчення концептуальних засад, дослідження змісту, організаційних і методичних аспектів викладання суспільствознавчих курсів за роки

незалежності України збагатять не тільки педагогічну науку, але й сприятимуть підвищенню ефективності навчання предметам суспільствознавчого змісту учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему шкільного суспільствознавства досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема, Т. Андріяш, К. Баханов, О. Пометун, О. Томаченко, І. Смагін, Г. Фрейман та інші вивчали етапи становлення й розвитку шкільної історичної освіти, розробили методологію й організаційно-методичні засади викладання історії в школах України; Б. Андрушин, Ю. Алексєєв, А. Боровик, І. Гейко, М. Голошко, А. Гуз, Н. Гупан, В. Даниленко, А. Киричук,

О. Крапанева, В. Курило, В. Луговий, В. Майборода, О. Наровлянський, Т. Ремех, Л. Рябовол, В. Синьов, Ю. Шемшученко та інші присвятили свої дослідження питанням еволюції правової освіти в Україні, розкрили основні положення теорії і методики навчання правознавства в загальноосвітніх закладах середньої освіти; Т. Бакка, В. Ваксман, З. Возна, Л. Жукова, Н. Лавриченко, І. Мітюкова, Б. Мельниченко, І. Смагін, Т. Теремецька, В. Ципко, Г. Чернова, Н. Ярош та інші визначили громадську та суспільствознавчу компетентності школярів, проаналізували підходи у визначенні змісту та організації навчання інтегрованого курсу суспільствознавства в Україні та за кордоном.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про дослідження питань, пов'язаних зі становленням і розвитком переважно окремих структурних складників суспільствознавчої освітньої галузі, а інтегрованого вивчення проблеми розвитку теоретико-методологічних і організаційних засад шкільного суспільствознавства не було здійснено, що й зумовило вибір теми цієї публікації.

Мета статті полягає у висвітленні процесу становлення та розвитку суспільствознавчої освіти в школах України в період з 1991 року до сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Із проголошенням незалежності України в 1991 році відмічається зростання національної самосвідомості, відбувається переорієнтація шкільного суспільствознавства, в якій провідну роль починає відігравати історія України, з правдивим висвітленням минулого, культури, традицій українського народу.

На думку вітчизняних вчених (В. Власов, Н. Гупан, Ю. Малієнко, П. Мороз, О. Пометун, Т. Ремех тощо), початком змін у шкільному суспільствознавстві вважається відхід від радянської марксистсько-ленінської методології та запровадження цивілізаційного, культурологічного та антропоцентричного підходів до висвітлення суспільно-історичного процесу в Україні та світі [5, с. 18–19]. Зазначений період характеризується докорінною зміною навчальних програм з історії. Особлива увага приділялася в той час замовчуванню сторінок національної історії, толерантному відношенню до релігійного питання, поважному відношенню до інших народів світу.

Запроваджувалася нова структура історичної освіти, за якою у 5 класі діти знайомилися з пропедевтичним курсом історії, у 6 класі – з інтегрованим курсом історії України та історії стародавнього світу, а в 7–11 класах – із двома самостійними курсами – історією України та Всесвітньою історією [4, с. 46–47].

Важливим питанням розвитку вітчизняної освіти в 90-х роках ХХ століття було створення підручників з історії, які б відповідали національ-

ним інтересам. У 1991 році було видано лише одну навчальну книгу – «Історія України: пробний посібник для 10–11 класів середніх шкіл» М. Ковалю і Ю. Кульчицького. У зв'язку з дефіцитом шкільних підручників з історії України в той час активно використовувалося репринтне видання підручника М. Грушевського «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх». У 1993–1994 роках вийшли друком пробні підручники з історії України для 5 класу (О. Кучерук), 7–8 класів (Р. Лях, Н. Темірова, Г. Сергієнко, В. Смолій), 9 класу (В. Сарбей), 10–11 класів (М. Коваль, Ю. Кульчицький, Ю. Курносів). Згодом були надруковані підручники з української історії І. Винокура, В. Мороко, П. Панченка, С. Трубочанової, Ф. Турченка, Г. Швидька та інших.

Автори перших підручників давали відповіді на складні питання зв'язку сучасності з минулим, здійснювали спроби висвітлення етногенезу, націогенезу, процесів національного державотворення тощо [1, с. 4–5].

Необхідно зазначити, що в період з 1998 по 2002 роки з'являються серії підручників одного автора, зокрема: «Вступ до історії України» для 5 класу, «Історія України» для 7 і 8 класів В. Власова, «Історія України» для 9, 10 і 11 класів Ф. Турченка, «Історія України» для 10 і 11 класів С. Кульчицького.

Варто відмітити як позитивні, так і негативні сторони цього явища. Позитивним, на нашу думку, є наявність у серіях підручників логічних ліній і єдиного стилю, а негативним – певний суб'єктивізм в оцінці описаних історичних подій.

На початку ХХІ століття з'являється додаткове наочно-дидактичне забезпечення курсів історії, спрямоване на досягнення більш високих результатів у цій царині. Йдеться про робочі зошити з історії, зошити для контрольних робіт, опорні схеми, таблиці, довідники, атласи тощо.

Протягом наступних десятиліть були надруковані підручники з історії О. Аркуші, О. Бондаровського, В. Власова, О. Гіссем, Н. Гупана, С. Кульчицького, О. Малій, О. Мартинюк, В. Морокко, М. Мудрого, О. Пометун, О. Реєнт, І. Смагіна, Ф. Турченко та інших, які в порівнянні з попередніми навчальними книгами стали більш привабливими: вони мають спеціальний апарат засвоєння (завдання, уривки історичних джерел, ілюстрації, карти, схеми, таблиці), апарат орієнтування (зміст, глосарій, покажчик, піктограми), гарну поліграфію.

На переконання співробітників відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України (В. Власов, Ю. Войцеховський, Н. Гупан, В. Кришмарел, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороз, О. Пометун, Т. Ремех), проблемою сучасних підручників з історії залишається деталізований виклад подій, однозначність авторських оцінок, недостатня спрямованість підручників на

розвиток критичного мислення в школярів та предметних умінь у них [5, с. 25].

Важливою частиною суспільствознавчої освіти є її правознавчий складник. Із проголошенням незалежності України певну складність представляв перехід нормативно-правової бази від радянської до національної, а також відсутність у той час методології, навчальної літератури та підготовки учителів. Лише в 1995 році до навчального плану шкіл було введено курс «Основи правознавства», який викладався в 9 класі. На думку А. Гуза, саме цей навчальний предмет став фундаментом у створенні вітчизняної системи шкільного правознавства [3, с. 31]. Цей курс знайомив учнів з основами конституційного ладу України, давав початкові знання з цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права, формував навички правомірної поведінки, вчив школярів діяти в типових життєвих ситуаціях відповідно до норм права тощо [2, с. 4].

Деяко пізніше виходить друком декілька підручників «Основи правознавства» за редакцією для 9-го класу В. Журавського, І. Котюка, О. Наровлянського, І. Усенка та «Світ права» Р. Калюжного і О. Пометун.

Для спеціалізованих навчальних закладів і класів із поглибленим вивченням правознавства з 2002–2003 навчального року було впроваджено поглиблений курс «Права людини», який викладався за навчальною програмою І. Котюка. Цей курс був логічним продовженням навчальної дисципліни для 9 класу «Основи правознавства». Головна ідея курсу полягала у засвоєнні учнями принципу зв'язку прав і свобод людини не з правових і нормативних установок, а з моральних, політичних, культурних нормативів суспільства. О. Пометун і Т. Ремех розробили альтернативну програму до цього курсу та видали навчальний посібник «Мої і твої права».

Наступним кроком оптимізації шкільної правової освіти було впровадження курсу за вибором для 8 класу «Практичне право», головним завданням якого було знайомство восьмикласників з основними правовими поняттями та їх підготовка до вивчення курсу «Основи правознавства» в 9 класі. Для знайомства дітей з конституційними правами та обов'язками громадян у старших класах було введено спецкурс «Конституція України», а з 2009–2010 навчального року були впроваджені спецкурси, курси за вибором і факультативи: «Вчимося бути громадянами», «Досліджуючи гуманітарне право», «Права людини», «Конституційне право», «Основи інтелектуальної власності», «Ми – громадяни України», «Громадянська освіта», «Історія держави та права України», «Європейські студії» та інші.

У 2009–2010 навчальному році в 9 класі було впроваджено курс «Правознавство. Практичний

курс», зміст якого орієнтував учнів на використання законів, правових норм у повсякденному житті, знайомив школярів із найбільш важливими статтями цивільного, сімейного, трудового, кримінального кодексів України. Важливий крок у розвитку шкільного правознавства відбувся в 2010–2011 навчальному році, коли для 10–11 класів суспільно-гуманітарного профілю вводився курс теоретичного спрямування «Правознавство», який сприяв формуванню в старшокласників знань із теорії держави та права [5, с. 28–29].

У 2016 році була розроблена нова програма до курсу «Основи правознавства» для 9 класу (за редакцією Т. Ремех). У ній було враховано вікові особливості учнів і сучасні освітні виклики. Програма була побудована з урахуванням людиноцентричного й аксіологічного підходів та спрямована на формування в учнів ключових, галузевих та предметно-правових компетентностей. У програмі особливе місце приділено неповнолітнім особам, захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів, вибору правомірної моделі поведінки в життєвих ситуаціях. Відповідно до змісту навчальної програми, у 2017 році вийшла друком низка підручників «Основи правознавства» для 9 класу різних авторів (Б. Андрусишин, С. Берендєєв, І. Васильків, Р. Губань, В. Кравчук, О. Наровлянський, О. Пометун, С. Ратушняк, Т. Ремех, І. Святокум, О. Святокум та інші).

Необхідно зазначити, що окрім згаданих вище навчальних дисциплін, складовою частиною шкільної суспільствознавчої освіти були й інші предмети, викладання яких на початку 90-х років, за відсутності єдиної концепції розвитку суспільних наук в Україні, було відмінено. Виключенням можна вважати курс «Людина і світ». Програму до цього факультативного курсу, а також навчальні посібники для нього – «Людина і світ. 8 клас», «Людина і суспільство. 9 клас», «Людина в сучасному світі. 10–11 класи» розробив Р. Арцишевський.

Із проголошенням незалежності в багатьох школах Західної України було впроваджено курс за вибором «Основи християнської етики». Він був запропонований місцевими громадами і тривалий час не мав єдиної чіткої програми і підручників. Поступово курс був упроваджений у більшості шкіл держави, хоч нормативно і не був закріплений у зв'язку із відділенням Церкви від держави та школи. Зміст дисципліни висвітлював традиційні для України християнські духовні, моральні й культурні цінності, уривки з Біблії, розкривав основні догмати інших релігій світу.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століть у загальноосвітніх навчальних закладах вводяться курси суспільствознавчого змісту за вибором: «Основи економіки», «Основи політології», «Основи соціології», «Основи релігієзнавства», «Основи філософії» та інші.

Для формування в підлітків уявлень про стосунки в сім'ї, найближчому оточенні, серед однолітків, у різних життєвих ситуаціях у 5–6 класах запроваджувався курс «Етика», який сприяв розвитку в учнів моральних якостей, відповідної моделі мислення та соціонормативної поведінки.

Для розширення світогляду і формування культури людського мислення з 2010–2011 навчального року в 11 класах для рівня «стандарт» вводився курс «Основи філософських знань», а з 2011–2012 навчального року у випускних класах запроваджувався обов'язковий предмет «Людина і світ». Він був націлений на виховання в учнів поваги до прав людини, здатності реалізувати свої права і свободи, діяти у відповідності до власних переконань і цінностей.

У 2018–2019 навчальному році в школах України було запроваджено в 10 класі новий інтегрований курс суспільствознавчого змісту «Громадянська освіта», який був спрямований на формування критичного мислення та інформаційної грамотності, розвиток емоційного інтелекту школярів і міжособистісних стосунків, що готує учнів до соціальної ролі активних та відповідальних громадян ХХІ століття.

Актуальним для нашої статті залишається питання розвитку методичної думки останніх десятиліть. Науковці й методисти акцентують увагу на активних та інтерактивних методах навчання суспільствознавчим предметам, де учні, співпрацюючи разом, навчають один одного, а вчитель за цих умов виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера, організатора діяльності учнів,

фасілітатора обговорень, консультанта досліджень тощо. Свою ефективність на уроках суспільствознавчого змісту показали самостійні роботи в малих групах чи в парах, невеликі учнівські проекти, які реалізуються індивідуально чи в групах поза школою, моделювання реальних життєвих ситуацій, рольові ігри, колективне розв'язання проблем на уроках суспільствознавчого спрямування тощо [5, с. 26].

Висновки. Шкільні суспільствознавчі предмети висвітлюють різні аспекти суспільного життя та покликані розвивати з учнів компетентних, активних, відповідальних громадян України, членів європейської та світової спільноти, які здатні сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андріяш Т. Навчальна література з історії України для шкіл. Проблеми та перспективи розвитку. *Теле- та радіожурналістика*. 2010. Вип. 9. Ч. 1. С. 3–9.
2. Андрусишин Б. Становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні. *Юстіан*. 2007. № 4. URL: http://justinian.com.ua/article.php?id=2635_
3. Гуз А.М. Еволюція шкільної правової освіти України у другій половині ХІХ – ХХ століттях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2009. Вип. 16. С. 33–39.
4. Методика навчання історії в школі / авт. тексту : О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
5. Шкільна суспільствознавча освіта в Україні : 20 років трансформації. *Історія в школі*. 2011. № 5–6. С. 18–29.